

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ν. ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΙΔΗΣ

Δρ Φιλ., τ. Δ/ντής Ερευνών Κέντρου Λαογραφίας Ακαδημίας Αθηνών

«ΓΥΝΑΙΚΟΚΡΑΤΙΑ» – Ο ΑΠΟΗΧΟΣ ΜΙΑΣ ΠΑΝΑΡΧΑΙΑΣ ΓΟΝΙΜΙΚΗΣ ΕΟΡΤΗΣ

Μια περίεργη, όπως δημοσιογραφικά χαρακτηρίζεται, εθμική εκδήλωση επιχωριάζει στον Βορειοελλαδικό χώρο στις 8 Ιανουαρίου (εορτή της οσίας Δομνίκης), στην οποία παίρνουν μέρος μόνο γυναίκες, ενώ την ίδια μέρα οι άντρες μένουν στα σπίτια και ασχολούνται με τις συνηθισμένες δουλειές του νοικοκυριού. Γι' αυτό η εκδήλωση αυτή είναι ευρέως γνωστή με τον όρο «Γυναικοκρατία», όρο όμως σύγχρονο και παραπλανητικό, αφού δεν παραπέμπει σε κάποιο σύστημα κοινωνικής οργάνωσης όπως είναι η Μητριαρχία, αλλά απλά και μόνο υποδηλώνει ότι την ημέρα αυτή οι γυναίκες έχουν πρωταγωνιστικό ρόλο¹.

Η «Γυναικοκρατία» επιχωριάζε παλαιότερα με ιδιαίτερη ένταση κυρίως στη Βορειοανατολική Θράκη, κοιτίδα πανάρχαιων δρωμένων και μάλιστα του κύκλου που χαρακτηρίζεται ως Διονυσιακός. Ήταν γνωστή παραδοσιακά ως «μέρα της μαμμής», επειδή αυτή με τον αυτονόητα σημαντικό κοινωνικό της ρόλο ήταν το τιμώμενο πρόσωπο, βοηθώντας και προστατεύοντας τις γυναίκες ως μια νεότερη Γενετυλλίς ή Ειλείθια².

Σύμφωνα με το αρχέτυπο εθμικό τελετουργικό, το πρωί της ημέρας αυτής επισκέπτονταν τη μαμμή οι γυναίκες του χωριού, φέρνοντας φαγητά και κρασί και προσφέροντάς της ως δώρα πετσέτες, σαπούνι και άλλα είδη, χρήσιμα στο πολύτιμο τους χρόνους εκείνους έργο της. Αφού πρόσφεραν τα δώρα τους στη μαμμή, τής έριχναν νερό να πλύνει τα χέρια της, προοιωνιζόμενες έτσι συμβολικά τοκετό στον οποίο αυτή θα βοηθούσε και έπειτα φιλούσαν ένα είδος φαλλού (λουκάνικο, χοντρό πράσο κ.λπ.). Η μαμμή, στολισμένη με λουλούδια, σκόρδα και κρεμμύδια και με αρμαθιές από ξηρούς καρπούς, καθόταν σ' ένα ψηλό κάθισμα. Ακολουθούσε συμπόσιο των γυναικών με κατανάλωση άφθονου κρασιού, άσεμνα τραγούδια και τολμηρά πειράγματα. Η γιορτή τελείωνε με ομαδική μετάβαση των γυναικών, πολλές από τις οποίες ήταν μεταμφιεσμένες, στη βρύση του χωριού, όπου κατάβρεχαν τη μαμμή,

¹ Για τον όρο βλ. και Μ. Μιχαήλ-Δέδε, «Οι διαστάσεις της γυναικοκρατίας σε μερικά έθιμα», *Πρακτικά Γ' Συμποσίου Λαογραφίας Βορειοελλαδικού χώρου*, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 492-503. Βλ. επίσης, Μ. Τερζοπούλου, «Η Μέρα της Μπάμπως. Η ανθρωποκεντρική και γυναικεία εκδοχή του εορταστικού κύκλου του Δωδεκαημέρου», *Η Καθημερινή, Επτά Ημέρες*, 31 Δεκ. 2000, σ. 116-119.

² Θεότητες του τοκετού και οι δύο.

που την οδηγούσαν μέχρι εκεί πάνω σ' ένα κάρο.

Οι περιγραφές που έχουν αποθησαυρισθεί – εκδεδομένες και ανέκδοτες – είναι αρκετές, η δε οικεία βιβλιογραφία πλουσία. Χαρακτηριστική είναι η επόμενη περιγραφή από το χωριό Τζίμου Μεσημβρίας, την οποία κατέγραψε ο καθηγητής Γ.Α. Μέγας σε ειδική για το έθιμο επιτόπια έρευνά του στην Κεντρική Μακεδονία το 1934 σε οικισμούς προσφύγων από την περιοχή του Αίμου:

«Όταν έρτ' κείν' η μέρα, θ' αλλάζ'νε οι γυναίκες τις καλύτερες φορεσιές, θα βάλ'νε το φκιασίδι τς, το κοκκινάδι τς, επειδή, άμα κάν'νε παιδί, να νείναι έμορφο.

Ύστερα θα πάρ'κάθα μιν τη ρακή τς, τις μεζέδες τς, το τι έχ'να πούμε, θανά πάρ'κ' ένα τσουκάλ' νερό ζεστό και βασιλικό· θανά βάλ'το λιγόν', θανά βάλ'κ' η παραμάννα τα χέρια τς έτσ' ποκάτ' [συμπεπλεγμένα], θανά χύσ'τό νερό πάν' στα χέρια τς μπιρντέν, μαζωμένο, για να γίν' γλήγορα το παιδί, και θανά κάν' ένα καλό λουλούδ' με το βαράκ' και θανά το βάλ' στις μαμμής το κεφάλ', για να είναι έμορφο το παιδί. Ύστερα πε τακείνο το ρακί θανά κεράσ' ντη μαμμή, και το άλλο θανά τ' αφήκ' εκεί, και θανά δώκ' μπαζίσ' ντη μαμμή, κ' ύστερα η μαμμή κερνούσε κείνες. Ύστερα θανά γυρίσ'νε στο σπίτι, θανά σφάζνε πο μια κόττα, θανά κάν'νε το τραπέζι τς. Φαητά, ό,τ' βρισκούντανε.

Θανά πάνε πάλε στις μαμμής το σπít', θανά πιάσ'νε μια γκάιντα και θανά παίζ'κείνο το βράδ' όσο να μπιζερίσνε. Τραβουδούσανε, χόρευανε. Η μπάμπω έσερνε ντο χορό. Μια πόδενεν πανταλόνια, γίντανε άντρας κι άλλη γυναίκα, κ' έκαναν τ' αστεία με κάνα λουκάν'κο. Κείνο το λουκάν'κο το 'κλαιγαν, το φιλούσαν. Άλλη γίντανε τζαντάρς (χωροφύλακας) με τα σπαθιά, άλλ' ασκέρ (στρατιγιώτς) με ντη στολή τ' και γλεντούσανε. Μάσκες δεν έβαζανε, τα προσώπατα λεύτερα. Εβγαίνανε, πααίνανε και στα μαγαζιά, έπαιρναν μπαζίσια· θανά πάρ'νε το καπέλλο σ', για να δώκ'ς μπαζίσ'. Ντη μαμμή ντη στολίζανε, ντην εβάζανε πα σ' ένα κάρρο και ντη γκιζέρ'ζανε κι άμα πάαινεν κάνας άντρας κει απ' ήταν γυναίκες, ντον ξεβράκωνανε.

Εγώ, ήταν η μητέρα μ' μαμμή και δε φυλάγντας πο ταμένα, ήμουνα μέσα στο σπít'. Μένα δε με πείραζανε. Αγκρυφίως το 'κάνανε, συνατοί τς, γυναίκες μοναχές. Ο γκάϊντατζής ήταν μονάχα, αλλά ήταν απαγορευμένο να πη τίποτα. Λεύτερα κορίτσια δεν αφήνανε. Παντρεμένες μονάχα και γριές πάαινανε. Τούχαν σε καλό, για ν' αποχτούνε παιδιά»³.

Ανάλογα είναι τα εθιζόμενα με εξασθενημένο παραδοσιακό τυπικό και σε άλλες περιοχές του Βορειοελλαδικού χώρου με πληθυσμό καθαρά γηγενή, όπως π.χ. στον Βόλακα Δράμας, όπου: *«Την τρίτη μέρα τα Θεοφάνεια πηγαίνουν όλες οι γυναίκες που ξηγέννησε η μαμμή και τής φέρνουν από ένα ποτήρι νερό, μια πλάκα σαπούνι και ό,τι θέλουν, μαντήλια, πετσέτες, τσουράπια, χύνουν νερό να πλυθεί η μπάμπω και θα σε πει αυτή: “Εύκολα να γεννάτε”. Η*

³ Γ.Α. Μέγας, «Εθιμα της ημέρας της μαμμής (8 Ιανουαρίου)», *Επετηρίς Λαογραφικού Αρχείου Ακαδημίας Αθηνών*, 7 (1952), σ. 6-7.

Χορός και διασκέδαση, με τη «μαμμή» πάνω στο κάρο.

μαμμή βράζει φαΐ και θα φάνε όλες οι γυναίκες που ήρθαν μαζί»⁴.

Απ' όλες τις περιγραφές γίνεται φανερό ότι με την παραπάνω πρωτογενή μορφή του το έθιμο είχε έντονο γονιμικό χαρακτήρα, με εντυπωσιακή ομοιότητα προς ανάλογες γυναικείες τελετές της αρχαιότητας, ιδιαίτερα με τα Θεσμοφόρια και τα Αλώα.

Τα Θεσμοφόρια ήταν πανάρχαια εκδήλωση του λατρευτικού κύκλου της Δήμητρας και της Κόρης με γονιμικό χαρακτήρα, που γιορτάζονταν σε πολλές πόλεις της κυρίως Ελλάδος αλλά και της Μικράς Ασίας, καθώς και σε ελληνικές πόλεις στην Αίγυπτο, Κυρηναϊκή, Ιταλία και Νότιο Ρωσία. Στην Αθήνα γίνονταν τον μήνα Πυανεψιώνα, περί τα τέλη του σημερινού Οκτωβρίου, και φαίνεται ότι ήταν συνδεδεμένα με τη διαδικασία της σποράς, αποβλέποντας όχι μόνο στην ευφορία της γης, αλλά και στη γονιμότητα των γυναικών, με βάση την αρχέγονη αντίληψη για ταύτιση της γυναίκας με τις γονιμοποιούς δυνάμεις της φύσης και την ίδια τη γη.

Στη γιορτή έπαιρναν μέρος μόνο γυναίκες, γεγονός που ερμηνεύεται ως απόρροια της παλαιότητας των Θεσμοφορίων ήδη στους αρχαίους χρόνους, όταν η καλλιέργεια ήταν στα χέρια των γυναικών, οι οποίες θεωρούνταν ως οι πλέον κατάλληλες για μαγικές τελετές γονιμότητας⁵.

⁴ Γ.Ν. Αικατερινίδης, *Γιορτές και δρώμενα στο Νομό Δράμας*, Δράμα 1997, σ. 34.

⁵ Γ.Α. Μέγας, ό.π., σ. 24-25. Βλ. και Μ. Nilsson, *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής θρησκείας* (μτφρ. Αικ. Παπαθωμοπούλου), Αθήνα 1993, σ. 254.

Η «μαμμή» γεύεται τις προσφορές των γυναικών.

Στα Αλώα επίσης (πιθανή σύνδεση του όρου με το αλώνι), που τελούνταν στις 25 του μηνός Ποσειδαιώνος, αρχές Ιανουαρίου με το σημερινό ημερολόγιο, στην Αθήνα και στην Ελευσίνα προς τιμήν και αυτά της Δήμητρας και της Περσεφόνης αλλά και του Διονύσου, έπαιρναν μέρος και πάλι μόνο γυναίκες, με έντονη παρουσία και συμβόλων γονιμικών, όπως αναφέρει ο Σχολιαστής του Λουκιανού: «... Ἀλῶα ἐορτὴ Ἀθήνησι μυστήρια περιέχουσα Δήμητρος καὶ Κόρης καὶ Διονύσου ἐπὶ τῇ τομῇ τῆς ἀμπέλου καὶ τῇ γεύσει τοῦ ἀποκεμιμένου ἥδη οἴνου γινόμενα παρὰ Ἀθηναίους... ἐν ταύτῃ καὶ τελετὴ τις εἰσάγεται γυναικῶν ἐν Ἐλευσίνοι καὶ παιδιαὶ λέγονται πολλαὶ καὶ σκώμματα, μόναι δὲ γυναῖκες εἰσπορευόμεναι ἐπ' ἀδείας ἔχουσιν ἅ βούλονται λέγειν καὶ δὴ τὰ αἰσχίστα ἀλλήλαις λέγουσι τότε, αἱ δὲ ἰέρειαι λάθρα προσιοῦσαι ταῖς γυναιξὶ κλεψιγαμίας πρὸς τὸ οὐς ὡς ἀπόροητόν τι συμβουλευούσιν ἀναφωνοῦσι δὲ πρὸς ἀλλήλας πᾶσαι αἱ γυναῖκες αἰσχροὶ καὶ ἄσεμνα βαστάζουσαι εἶδη σωματίων ἀπρεπῆ ἀνδρεῖα τε καὶ γυναικεῖα· ἐνταῦθα οἶνός τε πολὺς πρόκειται καὶ τράπεζαι πάντων τῶν τῆς γῆς καὶ θαλάσσης γέμουσαι βρωμάτων πλήν τῶν ἀπειρημένων ἐν τῷ μυστικῷ... παρατιθέασι δὲ τὰς τράπεζας οἱ ἄρχοντες καὶ ἔνδον καταλιπόντες ταῖς γυναιξίν αὐτοὶ χωρίζονται ἔξω διαμένοντες...»⁶.

Ανάλογες γυναικείες εορτές κατά την αρχαιότητα αναφέρονται και από άλλα μέρη. Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία του Πανσανία και για εορτή της Δήμητρας στην Κορινθία, από την οποία διώχνονταν όχι μόνο οι άνδρες

⁶ *Εταιρικοί διάλογοι*, VII, 4. Βλ. Γ.Α. Μέγας, ό.π., σ. 25-26. Βλ. και Ν. Παπαχατζής, *Η θρησκεία στην αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα 1987, σ. 162 (Θεσμοφόρια και Αλώα).

αλλά και τα σκυλιά ακόμα: «Πελλήνης δέ ὅσον στάδια ἐξήκοντα ἀπέχει τὸ Μύσαιον, ἱερὸν Δῆμητρος Μυσίας, ἰδρῦσασθαι δέ αὐτὸ Μύσιον φασὶν ἄνδρα Ἀργεῖον· ἐδέξατο δέ οἱ κῶ Δήμητρα καὶ ὁ Μύσιος λόγῳ τῷ Ἀργείων· ἔστι δέ ἄλλος ἐν τῷ Μυσαίῳ, δένδρα ὁμοίως τὰ πάντα, καὶ ὕδωρ ἄφθονον ἄνεισιν ἐκ πηγῶν· ἄγουσι δέ καὶ ἑορτὴν τῇ Δήμητροι ἐνταῦθα ἡμερῶν ἑπτὰ· τρίτη δέ ἡμέρα τῆς ἑορτῆς ὑπεξίσαισι οἱ ἄνδρες ἐκ τοῦ ἱεροῦ, καταλειπόμενα δέ αἱ γυναῖκες δρῶσιν ἐν τῇ νυκτί ὅποσα νόμος ἐστὶν αὐταῖς· ἀπελαύνονται δέ οὐχ οἱ ἄνδρες μόνον ἀλλὰ καὶ τῶν κυνῶν τὸ ἄρρεν· ἐς δέ τὴν ἐπιούσαν ἀφικομένων ἐς τὸ ἱερὸν τῶν ἀνδρῶν, αἱ γυναῖκες τε ἐς αὐτοὺς καὶ ἀνά μέρος ἐς τὰς γυναῖκας οἱ ἄνδρες γέλωτί τε ἐς ἀλλήλους χρῶνται καὶ σκώμμασιν»⁷.

Σήμερα η γυναικεία αυτή εκδήλωση για τη μαμμή συνεχίζεται με αναβιωματική μορφή και μικροπαραλλαγές και μάλιστα σε μέρη στα οποία έχουν εγκατασταθεί πρόσφυγες από την Ανατολική Θράκη και ιδιαίτερα στη Μονοκκλησιά Σερρών, όπου έχει ιδρυθεί επίσημα και λειτουργεί από το 1963 ο Σύλλογος εγγάμων γυναικών «Η Λυσιστράτη» με βασικό σκοπό, κατά το καταστατικό του, τη μελέτη, προστασία και διάδοση των γνησίων ελληνικών εθίμων και παραδόσεων και ιδιαίτερα του θρακικού εθίμου «Γιορτή της Βάβως» (Μπάμπως). Κατά το καταστατικό του επίσης, ο Σύλλογος έχει τη δική του σφραγίδα, με κυκλοτερώς την ονομασία του και στο μέσο «*γυνὴν λυσίκομον κρατοῦσαν ἀνημμένην πυρᾶν*»⁸.

Στη Μονοκκλησιά, χωριό επτά χιλ. από την πόλη των Σερρών, σε μια εύφορη προσχωματική περιοχή του Στρυμόνα, πρωί – πρωί την ημέρα της γιορτής γυναικών, με ενδυμασία που μιμείται παραδοσιακά πρότυπα, πηγαίνουν στο σπίτι τῆς πιο ηλικιωμένης, που αντιπροσωπεύει την παλαιά μαμμή, και αφού την ραντίσουν με νερό, τῆς προσφέρουν δώρα και ύστερα την βάζουν πάνω σ' ένα κάρο όπως και παλαιά και γυρίζουν τους δρόμους του χωριού, με χορούς και τραγούδια.

Χοροί και τραγούδια συνεχίζονται ολονέν πιο έντονα στην πλατεία του χωριού, χωρίς κανένας άντρας να τολμά να πλησιάσει και να υπερβεί τα σύνορα που έχουν ορίσει με σχοινί γύρω-γύρω, γιατί τον περιμένει κατάβρεγμα και κυνηγητό. Είναι, άλλωστε όλοι τους, απασχολημένοι με τις δουλειές του σπιτιού! Ακολουθεί διασκέδαση και συμπόσιο σε οργιαστικό ρυθμό, που συνεχίζεται μέχρι το σούρουπο μέσα στο οίκημα της «Λυσιστράτης», στον αυστηρά περιορισμένο κύκλο των παντρεμένων γυναικών, μέχρι τα ξημερώματα της επομένης, όπου «μόνες πια, κλεισμένες στο ἀπόρθητο φρούριό τους, μακριά από κάθε αδιάκριτο μάτι και χωρίς την αντρική παρουσία, κάνουν και λένε τα πιο απίθανα πράγματα. Τα ελευθερόστομα τραγούδια και ανέκδοτα βρίσκονται στην πρώτη θέση. Οι χοροί συνεχίζονται στον ξέφρενο ρυθμό της παννυχίδας, οι δε οργανο-

⁷ Πανσανίας, VII, 27, 9-11.

⁸ Ευχαριστώ θερμά την πρόεδρο της «Λυσιστράτης» κυρία Χαρούλα Νοδούλη για την αποστολή του καταστατικού του Συλλόγου, καθώς και των δημοσιευομένων εδώ φωτογραφιών.

παίκτες είναι χωρισμένοι από ένα προπέτασμα, για να μη βλέπουν ό,τι γίνεται»⁹.

Μια περιγραφή, που επιβεβαιώνει την πίστη του Μέγα ότι τα εθιζόμενα στην ημέρα της μαμμής παρέχουν όχι απλώς ένα νεότερο ανάλογο, κατάλληλο για την κατανόηση των ομοίων τελετών της αρχαιότητας, «*αλλ' αυτό τούτο ζωντανόν κατάλοιπον εκ της αρχαίας ελληνικής λατρείας*»¹⁰.

⁹ Π. Σαμσάρης, «Θρακιώτικα έθιμα στη Μονοκλησιά Σερρών», *Θρακική Επετηρίδα* 6 (1985-86), σ. 237-246.

¹⁰ Γ.Α. Μέγας, *ό.π.*, σ. 27.